

znanje i moć

blaženka despot

Sa novovjekovnom znanošću, prije svega, sa filozofijom i apsolutnom filozofijom (Hegel) nastaje nova povijesna moć, moć nad prirodom i time također novi stadij patrijarhata.

Nietzsche je govorio da svi streme ka moći, oni koji je imaju žele je proširiti i zadržati, a oni koji je nemaju žele socijalnu pravdu. U ovom radu nije riječ o socijalnim pravima žena, koje nisu mogle osvojiti moć, i stoga hoće socijalnu pravdu — što samo znači drugačiju rasodjelu moći već o moći kao takvoj.

Traženje socijalnih prava kao onih koji nisu mogli doseći moć zastupali su stari socijalni pokreti, prije svega pokret radničke klase, i to tako, da moć nisu stavljali u pitanje već njezinu distribuciju. Budući da nitko ne ispušta dobrotvoljno moć iz ruku oni su zahtijevali moć kroz jednu drugu moć — revoluciju, diktaturu proletarijata.

Sa feminističkog stanovišta to znači da se ovdje radi o mišljenju »s onu stranu moći« koja je nastala u sprezi novovjekovne znanosti i moći, a izvan koje su ostale žene.

Feminističko nastojanje drugačijoj distribuciji moći unutar istoga odnosa znanosti i moći značilo bi traženje socijalnih prava čiji bi najviši stupanj bio jednaka prava žena i muškarca. Novovjekovna filozofija kao povijesni odnos znanosti i moći promijenila je prije svega odnos čovjeka i prirode, duha i materije, res cogitans i res extensa (Descartes), natura naturans i natura naturata (Spinoza).

Zbog promijenjenog odnosa subjekta i objekta, čovjeka i prirode, duha i materije, kod filozofa gotovo uvijek vlada slogan: duhovno je muško, a čulno je žensko. Takvo su mišljenje imali i prije Novoga vijeka mnogi filozofi, ali je to imalo značenje njihovog privatnog mišljenja, njihovih predrasuda, jer kako H. Heine kaže o Olimpu: »Gole bogove i boginje koji se tako uvesseljavaju pri nektaru i ambroziji gleda boginja, koja iako okružena ovakvom razonom usprkos tome uvijek nosi oklop, na glavi šljem i drži sulicu u ruci. To je boginja mudrosti (die Weisheit).

Budući da novovjekovna filozofija nije više mudrost već izraz volje za moć, mudrost više ne može biti boginja — žena, već duh — muškarac.

Izostajanje žena iz povijesnog odnosa znanosti i moći osnažuje predrasude prema njima, prema prirodi žene, i njezinu vlastitu nemogućnost da učestvuje u toj znanosti i moći. Otac ideologije moći, otac »Il principe« — Machiavelli, nije ostavio ništa pismeno o ženama.

Poslije francuskog i engleskog prosvjetiteljstva pitanje ravnopravnosti žena postaje tema vrijedna pažnje.

Malobrojni filozofi prijateljski raspoloženi spram žena bili su *Voltaire*, *J. S. Mill*, *Fourier*.

Uipitnost utemeljenosti njihove naklonosti spram žena ista je kao i upitnost utemeljenosti neprijateljskog odnosa spram žena kod većine filozofa. Primjerice, *J. S. Mill* misli da ne bi mogao reći ništa generalno o ženama, jer žene kao cjelokupni rod nikada nisu imale moć i mogućnost da se odrede i razviju:

»Kako bi se moglo reći nešto pozitivnoga o »biću čovjeka«, kada biće, samo-svijest — u ženi nikada nije moglo biti sasvim životno i slobodno?»

On predlaže: »... najprije da se ženama skinu stavljeni lanci pa onda počeka par stotina godina da bi se tek onda moglo reći — ako uopće — da li ženski čovjek može biti tako slobodan kako to pretpostavlja muški čovjek.»

U drugim slučajevima, n.p. *Spinoze* i *Fichte* — ženama neprijateljskih filozofa, nalazimo »strogo utemeljenje« njihovih stavova. »...Upitamo li iskustvo... iz zakon iskustva... zaključuje se na vječni zakon »društvene dastosti« a ona se identificira sa prirodom, pa se ženi pripisuje nejednaka prava s muškarcima »po prirodi«.

Spinoza u »Političkom traktatu« Kap. 11 4 kaže: »Ako upitamo iskustvo vidjeti ćemo da uzrok nejednakosti žena leži u njihovoj slabos-

ti. Pošto nigdje nije odlučeno da žene i muškarci upravljaju jedni pokraj drugih, već da muškarci na cijeloj zemlji, gdje žive žene i muškarci muškarci upravljaju ženama, a žene bivaju upravljane, i da oba spola u tom odnosu žive u slozi. Kada bi žene po prirodi bile jednakovrijedne muškarcima i kada bi imale jednaku duševnu jačinu i duh — otkuda postoji ljudska moć a time i pravo — biti isto tako vrijedan, onda bi se moralo lakše stajati jedan uz drugoga na istoj nozi i čak gdje žene upravljaju muškarcima i tako ih odgajaju da im oni budu podređeni. Pošto to nije nigdje slučaj to se smije odlučno tvrditi da žene po prirodi (podcrtala B. D.) nemaju jednaka prava kao muškarci, nego stoje iza njih, zbog čega nemogućnost da oba spola upravljaju na isti način, pa treba prešutjeti da bi muškarci mogli biti upravljani od žena.»

Ili *Fichte*: »Takva suglasnost, naime, da su žene uvijek podređene muškarcima mora imati duboki temelj.»

Ovdje moramo sasvim »muški« pitati o znanstvenosti metoda, koje su dovele takvim zaključcima. Svi zaključci zvuče kao puko mnijenje i predrasude što su ih mislioci pripisali ženama. Prosvjetiteljstvo je po sebi bilo protiv predrasuda, ali što možemo misliti o prosvjetiteljskom filozofu, *Rousseau*, koji je pisao u »*Emilu*«: »Proučavanje apstraktne i spekulativne istine principa i aksioma znanosti, svega što smjera ka uopćavanju pojmova nije stvar žena. Njihove se studije moraju odnositi na praktično. Njihova je stvar primjenjivati principe, koje su pronašli muškarci. Oni moraju biti istraženi na temelju duha muškarca.»

Prosvjetiteljstvo je bez sumnje donijelo razaranje predrasuda i samosvijet egalitarnosti, ali je ono u znanosti povezano sa moći, koja je ženama ostala strana, a također je ostavilo prema njima predrasude.

Prosvjetiteljstvo je donijelo ateizam, ili najmanje sumnju u Boga čak kod neobrazovanog puka dok je obrazovane ljude opet gurnulo u predrasudu prema ženama.

Kako je već bilo rečeno ovdje nije riječ o socijalnoj pravdi već o znanosti i moći kao nasljeđu prosvjetiteljstva, koje je isključivalo žene.

Prosvjetiteljsko nasljeđe i kartezijansko-netonovska prirodna znanost odvojile su prirodu od duha, subjekt od objekta i po tome su razumjeli prirodu prije svega kao ne-slobodu, a duh kao slobodu. Ova sloboda duha znači od-čaravanje prirode i njezino razumijevanje kao »svjetskog stroja«. Sloboda je razumljena kao sloboda od prirode, a prosvjetiteljstvo kao ono koje je na strani duha. Sloboda od prirode je ujedno i gospodstvo nad njom koje je omogućeno samom konstrukcijom znanstvene metodologije. Sloboda prosvjetiteljstva je ideal posredovan znanostu. Budući da se bavim filozofijom pokazati ću tu arhitektoniku slobode i filozofije na primjeru apsolutne slobode Hegela, na njegovom opusu apsolutne znanosti i moći izvedene apsolutnom metodom. U njegovom djelu položaj žene nije stvar pukih predrasuda i neznanstvene metodologije već odnosa znanosti i moći — slobode i prirode, slobodne nužnosti i nužne slobode.

Prije nego prispijemo do Hegela, htjela bih spomenuti *Maxa Schelera*, koji doduše dolazi kasnije, ali je nama bliži.

Tekst je tako jasan da mu je nepotreban bilo kakav komentar. I prije toga još jedna napomena: u hrvatsko-srpskom jeziku postoji razlikovanje između riječi »muškarac« i »čovjek«, ali je uopćavanje izvedeno tako, da u narodu žena za svoga »muža« kaže »moj čovjek«.

»Obrazovane dame — ako ste među njima? neguju danas reći o bilo kojoj ženi: »Ona je srdčan čovjek.« One se odriču svojega spola i cilj im je čisto čovječanstvo. Ali zaboravljaju: ne samo da riječ »čovjek« dolazi od »muški« (u mnogim jezicima riječ čovjek znači ujedno muškarac, napr. hom, homme). Traži li se ideja čovjeka, koja bi obuhvaćala muškarca i ženu

onda je to samo muška ideja. Ne vjerujem da bi takva ideja mogla nastati u kulturi u kojoj bi vladale žene. Samo je muškarac tako »duhovan«, tako »dualističan« i tako djetinjast, koji previda dubinu razlika, koje se zovu spolne. Zacijelo, može se upotrijebiti takva riječ ali njezino značenje nije i ne može nikada biti potpuno neutralno. Ono je samo uvijek muška ili ženska ideja o onome što se hoće obuhvatiti. One dame koje se nazivaju »u punom sjaju« čovjek, pokazuju time, da nisu prave žene, a pošto pripada samom biću čovjeka uvijek biti ili muško ili žensko — one su samo manjevrijedni »ljudi«. U vremenima kada se nalazi spolna diferencijacija kao pozitivno punovrijedna, nastaje izričaj »čovjek« što bi stvarno trebalo značiti da dotična žena nije prava žena i nosi samo »ljudske« oznake. Žena koja hoće biti čovjek »u punom sjaju« fiktivno je uvijek samo majmun muškarca. Pustimo, dakle, »općeljudskost«.

Ili dalje kada *Scheler* eksplicira o »ženskom pitanju«:

»To je unutrašnja tragika ovog našeg sistema da u njemu samo neženstvene žene — unutar istog posjeda i statusnih pretpostavki — mogu postizati ekonomsku samostalnost vlastitim snagama, ali ženstvene moraju biti u položaju koje ga dijeli samo jedan korak od našeg dosadašnjeg vladajućeg »vrijednog suđa« — od prostitucije. Pošto je ženski pokret usmjeren na ekonomski samostalnost žene izgleda da ih on u osnovi, ... usmjerava ka tom sloju.»

II

O Hegelovoj filozofiji apsolutne slobode (prosvjetiteljskog nasljeđa znanosti i moći) govoriti ću u odnosu na njegove: »Osnovne crte filozofije prava« i to zbog četiri razloga: 1. jer je unutar pojma »običajnosti« porodica sastavni dio filozofije prava, 2. jer je odnos filozofije i prirode najstrože izveden u filozofiji prava, 3. da bih ukazala na bitni odnos slobode osobe i vlasništva, jer je teorija vlasništva dosada u literaturi većinom tretirana kao element i dio u općem sistematskom odnosu Hegelove filozofije prava i 4. da sam zbog mogog najdublje neslaganja sa ovom filozofijom slobode bila i jesam socialistkinja, iako ovo očitovanje nije neprotivurječno. Ad 1. — »Da se »ja« shvaća kao opća osoba, u čemu su svi identični, pripada obrazovanju, mišljenju kao svijest pojedinca u obliku općenitosti. Čovjek vrijedi tako jer je čovjek, a ne jer je Židov, katolik i protestant, Nijemac, itd., itd.(209).»

Time je sloboda kao sloboda svih pojam prava. Radi se o »općečovječanskom«. Slobodu kao slobodu moguće je utemeljiti samo u pojmu prava.

»... da se, pak, objektivni duh, sadržaj prava, i sam ne shvaća opet samo u njegovom subjektivnom pojmu, a na taj se način to da čovjek po sebi i za sebe nije određen kao puko »treba da«, to se zbiva samo u spoznaji da ideja slobode istinski postoji samo kao država (57).

Time je »općečovječansko« postalo pojam prava a ideja se slobode ozbiljuje u državi. Običajnost je nužno posredovanje ideje slobode i porodica ima u sebi supstancijalitet duha u smislu osjećaja, da individuum u porodici egzistira u porodici samo kao član porodice (§ 158).

Prirodna razlika između spolova (žena, muškarac) ovdje je ukinuta u člana porodice. Ali za razliku od Židova, Talijana itd. koji su svi jednaki i time su došli do pojma slobode, ukidanje spolova, prirodne razlike među ljudima, — priroda kao ne-sloboda — drugačije je posredovano.

»Pijetet je, stoga, u jednom od svojih najzvišenijih prikaza, izrečen u *Sofoklovoj Antigoni*, prvenstveno kao zakon žene, pa je prikazan kao zakon osjećajnog subjektivnog supstancijaliteta, unutrašnjosti koja još nije postigla svoje potpuno ozbiljenje, kao zakon starih bogova, podzemlje, kao vječni zakon u kojem nitko ne zna odakle se pojavilo, i u suprotnosti spram javnog zakona, zakona države; suprotnost koja je najviše običajnosna i stoga najviše tragična, pa je ovdje u ženstvenosti i muževnosti individualizirana.»

U hrvatsko-srpskom prijevodu »Osnovne crte filozofije prava«, koji je hvale vrijedan

(Grlić, D: »Logos«, Sarajevo, 1964.) izostao je DODATAK ka § 166 u kojem je pokazano da je prirodna razlika žene i muškarca umni temelj ideje slobode, koja se ozbiljuje u državi.

DODATAK § 166. — »Žene mogu biti dobro obrazovane ali ne za višu znanost, za filozofiju i za izvjesnu produkciju umjetnosti, koje se upravljaju kao općenitosti. Žene mogu imati pojedinačne slučajeve, ukuse, kićenost, ali ideale nemaju. Razlika muškarca i žene je razlika životinje i biljke: životinja više odgovara muškarcu, biljka više ženi, jer je ona više mirni razvoj, sadrži neodređenost jedinstvo osjećaja i njegovog principa. Ako žene stoje na vrhu vlade to je država u opasnosti jer one djeluju ne po zahtjevima općenitosti nego po slučajnim nagnućima i mnijenjima. Obrazovanje se žena događa, ne zna se kako, tako reći kroz atmosferu predodžbe, više kroz život nego kroz stjecanje znanja, dok muškarci produžuju svoje mjesto kroz rezultate mišljenja i mnogim tehničkim dostignućima.«

Ad 2. — Prosvjetiteljsko i novovjekovno shvaćanje slobode kao slobode od prirode posredovano znanostu može biti realizirano samo u ideji slobode, koja se ozbiljuje u državi i to tako, da priroda postaje stvar.

Stvar je svaka tjelesna stvar (res corporalis) ukoliko stoji u pravnom prometu. I samo u pravnom prometu gdje je čovjek u cijelom opsegu svojega ljudskoga bitka — osoba, gdje raspolaže vanjskom sferom svoje slobode i tako »svoje prvi realitet ima u vanjskoj stvari.« (§ 41).

Prosvjetiteljska ideja slobode od prirode, razlika subjekta i objekta, slobode i nužnosti je ukinuta: »... Misao mora ovladati praznom apstraktnošću materije bez svojstava, koja treba da ostane osebuina u vlasništvu izvan mene i stvari.« (§ 52). Čovjek se uzdiže iz prirodnog stanja u državi kao ozbiljenoj slobodi. Priroda je u svojoj vlastitosti ukinuta, ona više nije niti res extensa niti res cogitans, niti nešto »po sebi«, ona je puki predmet slobodne volje osobe.«

»Osoba ima pravo da svoju volju stavi u svaku stvar, koja je time moja, dobiva moju volju kao svoju supstancijalnu svrhu budući da ona nema u sebi samoj kao svoje određenje i dušu — apsolutno pravo ljudi na prisvajanje svih stvari.« (§ 44).

U tom su smislu znanstvena otkrića, industrija i tvornice — sloboda, jer oni posreduju preobrazbu prirode u stvar, a time stvar može stupiti u pravni promet. Prirodne su stvari definirane samo kao »različito od slobodnog duha«... »neslobodne«... »neosobne«... »bespravne« (§ 42).

Time je cijela priroda stavljena na raspolaganje slobodnoj osobi, a taj je odnos sa prirodom istinska slobodna volja. Sa neograničenim korištenjem prirodnih stvari sa strane slobodne volje ozbiljuje čovjek svoju slobodu, a stvar — sada priroda u pravnom prometu — dobiva svoj smisao.

Sloboda je moć a ovu moć omogućava pravo i apsolutna znanost apsolutne slobode.

Time je čovjek ustao iz prirodnog stanja i nije više prirodno biće nego slobodno biće.

Ad 3. — Teorija vlasništva nije samo element i dio Hegelove filozofije prava¹, nego dio filozofije apsolutne slobode gdje je sloboda povijesno postala pojam pozitivnog prava. Ovaj se povijesni događaj zbiva u građanskom društvu i teorija vlasništva je odrađena pod naslovom »Apstraktno pravo«. Slobodna osoba koja ima apsolutno pravo svoju slobodnu volju stavlja u »neslobodno«, »neosobno« je istinski slobodna osoba jer je ona »vlasnik« »posjeda« čije je »vlasništvo« i ona se odnosi prema drugoj slobodi kao osobi.« (§ 40, 44).

Ideja prava je time pojmijena spekulativno kao povijesni razvoj slobodne volje u »apstraktnom pravu« kao vlastitom ozbiljenju građanskog društva. Time se dolazi do odlučujuće ideje filozofije prava da supstancijalno duhovno-običajnosni poredak slobode dolazi do egzistencije sa vlasništvom građanskog prava. Čovjek može biti slobodan od prirodnog stanja samo tamo, gdje je postvario prirodu. Postvaranje svih odnosa osobe i osobe druga je strana vlasništva.

Svi odnosi između slobodnih osoba u društvu su odnosi postvaranja. Slobodne osobe ne stoje izvan postvaranja koje ima utemeljenje u privatnom vlasništvu. Pretpostavka je slobode

upravo ovo posredovanje. Stupnjevi su ovoga povijesnog ozbiljenja: apstraktno pravo, moralitet i običajnost gdje se nalazi i porodica. Ukidanje prirode kao takve, kao puke nužnosti, ukidanjem čovjeka kao prirodnog bića ozbiljuje se ideja slobode u građanskom društvu gdje su svi prirodni, tjelesni odnosi između ljudi postvareni i popredmećeni. Svaka jedinka kao osoba postaje subjektom duhovnoga svijeta kroz postvaranje.

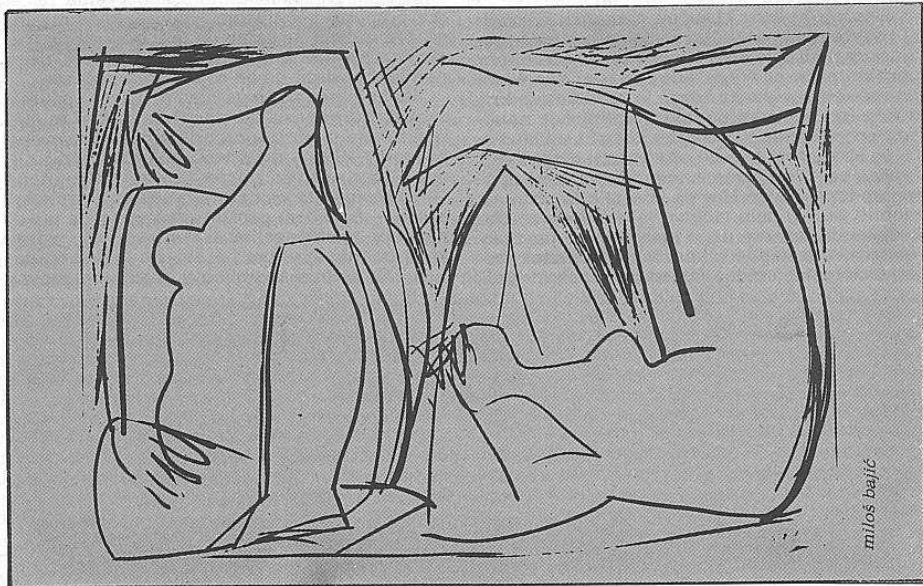
Stvarni svijet rada u modernom društvu ne oslobađa čovjeka samo od moći prirode već i kroz odnose rada. »Razlika između roba i današnje služinčadi ili nadničara sastoji se u njihovoj slobodi da oni ospoljuju samo svoju radnu snagu i upotrebu njihove sposobnosti kao stvar po vremenu ali ne postvaruju sami sebe kao stvar u pravnom obliku ugovora.«

Prosvjetiteljska ideja slobode, ideja uma i znanstvena moć nad prirodom ozbiljuju se u ukidanju prirode, ukidanju spolova, u institucijama građanskog društva. u pravu, privatnom vlasništvu, porodici, državi.

mećenja ne stavlja u pitanje moć kao takvu već distribuciju moći. Ukidanje privatnog vlasništva ili pravednija distribucija dobara u tzv. socijalnim državama Zapada (koje su po sebi protivrječne daju Hegelu za pravo u smislu § 244.«

»Opadanje ispod mjere izvjesnog načina subzistencije... i time do gubitka osjećaja prava, čestitosti i časti da se opstoji vlastitom djelatnošću i radom — dovodi do stvaranja ološa... i dalje § 245: »Time se pokazuje da pri preobilju bogatstva građansko društvo nije dovoljno bogato, tj. da mu vlastito bogatstvo nedostaje da otkloni prekomjernost siromaštva i stvaranje ološa.«

4. Budući da revolucionarni zahtjev za ukidanjem privatnog vlasništva nije stavio pitanje moć po sebi nego samo moć privatnog vlasništva — društveno vlasništvo, kolektivna volja za moć u socijalizmu ukida pozitivnom znanostu prirodu u stvar, koja sada u nepromijenjenom smislu ostaje predmet kolektivnoj volji za slobodom. »... u aktu nastajanja čovjekovog roda

Ad 4. — Marxova kritika Hegelove filozofije prava i državnog prava usmjerena je protiv takvog shvaćanja slobode kroz totalno postvaranje a prije svega institucije privatnog vlasništva. Privatno vlasništvo i na njemu utemeljeno apstraktno građansko pravo, po Marxovom je mišljenju, moć čovjeka (poduzetnika) nad čovjekom (radnikom). Ta moć time nije sloboda već puko ograničenje slobode — ona je socijalna nejednakost.

Kako je već bilo rečeno oni koji nemaju moć teže ka socijalnoj pravdi.

Pošto je privatno vlasništvo utemeljenje ovog shvaćanja apstraktno slobode ono mora biti ukinuto (abgeschafft werden, a ne aufgehoben werden u Hegelovom smislu).

Ukidanje privatnog vlasništva moguće je samo revolucijom, nasilnim ukidanjem proizvodnih odnosa.

Kada sam rekla da sam bila socijalistkinja i da jesam i da ta činjenica nije protivrječna time sam pretpostavljala: 1. da poimanje apsolutne slobode kroz postvaranje i popredmećenje kroz instituciju privatnog vlasništva i apstraktnog prava građanskog društva su moć koju omogućava društveno posredovanje moći znanosti, koja mora ukinuti sve prirodne odnose. Socijalna nepravda je samo jedna strana ovog evropskog agresiviteta i borba protiv socijalne nepravde je ideja starih socijalnih pokreta — radničke klase. 2. Borba protiv ovog shvaćanja slobode kao moći susreće drugu moć. To znači: ukidanje postvaranja i popred-

nastaje priroda stvarna priroda čovjeka u industriji iako još u otudenom obliku stvarna antropološka priroda.« (Marx).

Novi socijalni pokreti i feminizam — u kojoj je mjeri on novi socijalni pokret — stoga ne promaram kao pokret za jednakošću i pravednošću nego kao pokret protiv volje za moć, protiv sveze znanosti, moći i slobode kao posljedice novovjekovne filozofije i prosvjetiteljske.

Novo shvaćanje odnosa čovjeka i prirode, novo shvaćanje slobode, nova paradigma, pretpostavlja, osim ostaloga, novo shvaćanje i metode prirodne znanosti, posebno teorijske fizike.

Capra, Piragogene, Weisäcker i mnogi drugi vode danas znanstvene dijaloge i sa teolozima o novom shvaćanju prirode koja ne bi bila samo predmet slobodne volje. Ali jedva je moguće naći koju značajniju feministkinju koja se bavi teorijskom fizikom.

Mi moramo otkloniti staru paradigmu da bi mudrost opet mogla biti boginja. Ali ako se ne ćemo reducirati na puka socijalna prava i jednakost (iako je i to nužno posredovanje) moramo ovladati ovim znanostima. Naravno da pri tome postoji opasnost utopiti se u patrijarhalnim, muškim pojmovima, ali bez preuzimanja opasnosti nemoguće je doći s onu stranu moći usprkos najboljim željama.

Ovaj je rad održan kao predavanje na Inter-University Centre Dubrovnik, »Feminist Theorie and the Women's Movement« 2.-7. travnja 1990. pod naslovom: »Die Wissenschaft und die Macht«.

1 Citirano prema: »Stopczyk, A: »Was Philosophen über Frauen denken«, München, 1980, str. 1.

2 Citirano prema istom

3 U ovom je radu sve citirano prema Hegel, G. W. F.: »Grundlinien der Philosophie des Rechts«, Suhrkamp, »Taschenbuch

»Wissenschaft«, Frankfurt, 1983, i po prijevodu: Grlić, D.: »Osnovne crte filozofije prava«, »Logos«, Sarajevo, 1964.

4. Na to je upozorio Joachim Ritter u »Marxismus Studien«, Oktober, 1980.